

men, organiseerde Overvoorde op 21 februari 1908 een bijzondere bijeenkomst van de Bond in de kapel. Hij constateerde dat de kapel in redelijk goede staat was en niet wegens bouwtechnische gebreken afgebroken hoefde te worden. Het protest van de Bond aan de Hervormde Gemeente haalde helaas niets uit en de kapel werd bij besluit van de kerkenraad gesloopt, een daad van 'ongehoord vandalisme', aldus de Bond. Tot op de dag van vandaag is de plek des onheils in de collectieve herinnering van onze hoofdstad bewaard, in het bijzonder door de jaarlijkse Stille Omgang ter nagedachtenis van het zogenoemde Mirakel van Amsterdam uit 1345.

Bij alle waardering voor wat Overvoorde voor de monumenten heeft betekend, kan ik het niet nalaten te eindigen met een kritische opmerking ten aanzien van zijn architectonisch onderscheidingsvermogen. In het *Bulletin* van 1909 beweert Overvoorde dat het stadhuis

van Rotterdam aan de Kaasmarkt, een ontwerp van Pieter Adams uit 1824, een bombastisch geheel zonder enige kunstwaarde is en dat het derhalve geen aanspraak kan maken op behoud. Overvoorde zag niet of wist niet dat dit neoclassicistische ontwerp met de hoge palladiaanse colonnade behoorde tot de algemeen beschaafde bouwstijl in het Europa van rond 1800. Hij had kennelijk en geheel ten onrechte een minachting ontwikkeld voor het classicisme, mogelijk in navolging van architecten als Pierre Cuypers, met diens verering voor de gotiek als de bij uitstek inheemse bouwstijl en diens verachting voor alles wat van klassieke en dus heidense oorsprong was. Mogelijk was Overvoorde ook beïnvloed door het werk van John Ruskin en diens afwijzing van de classicistische architectuur, die hij doods en eentonig vond.

WIM DENSLAGEN

HEIDI DENEWETH

GOEDE MUREN MAKEN GOEDE BUREN VERBOUWINGEN EN BUURTLEVEN IN BRUGGE 1500-1800

Brugge (Uitgeverij Van de Wiele/Genootschap voor Geschiedenis Levend Archief vzw) 2020, 224 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 978 90 76297 835, € 34,00

In de geschiedschrijving over bouwen in het verleden heeft lang de nadruk gelegen op het ontwerp, de ontwerper of de architect, en in mindere mate op de opdrachtgever en de uitvoerende ambachtsman. Dit beeld is versterkt door de traditionele nadruk op omvangrijke bouwprojecten als kerken, paleizen en publieke werken, waarvoor vaak een gespecialiseerd ontwerper werd ingehuurd. Ook de beschikbaarheid van bronnenmateriaal speelt hierbij een rol. De archieven van private personen of bedrijven zijn veelal verloren gegaan, of lastiger raadpleegbaar dan die van stedelijke overheden of andere publieke instellingen. Hierdoor weten we nog relatief weinig over de private huizenbouw. Het onderzoek dat is gedaan, richt zich

veelal op nieuwbouw van woningen in tijden van stedelijke groei. Over de gebruiksgeschiedenis, de verbouw, het onderhoud of de (gedeeltelijke) afbraak van panden na een oplevering weten we nog minder. Historica Heidi Deneweth is een van de weinigen die aan al deze thema's raakt in haar onderzoek naar het private woonhuis in het vroegmoderne Brugge.

Deneweth is verbonden aan de onderzoeksgroep HOST (Historisch Onderzoek naar Stedelijke Transformatieprocessen) van de Vrije Universiteit Brussel en sinds jaren betrokken bij de werkgroep huizenonderzoek van de vereniging Levend Archief in Brugge. Zij promoveerde in 2008 aan de VUB op het proefschrift *Huizen en mensen. Wonen, verbouwen, investeren en*

lenen in drie Brugse wijken van de late middeleeuwen tot de negentiende eeuw (1128 pagina's, plus bijlagen en kaarten). Eind 2020 verscheen hiervan een handelseditie, getiteld *Goede muren maken goede burenen. Verbouwingen en buurtleven in Brugge 1500-1800*. Deneweth kortte hiervoor haar vuistdikke, vijfdelige proefschrift flink in. Voor de publiksuitgave koos ze voor een bewerking van deel drie over de (ver)bouwpraktijk van particuliere pandeigenaren in interactie met de overheid en met de burenen.

In haar onderzoek gebruikt Deneweth het private woonhuis als ankerpunt om de stedelijke en maatschappelijke transformatie van Brugge te analyseren. Centraal staat de vraag hoe de stedelijke, economische en sociaal-culturele veranderingen in het vroegmoderne Brugge hun stempel drukten op de gebouwde omgeving en hoe dit burenenrelaties beïnvloedde. Omgekeerd onderzoekt de auteur ook in hoeverre de veranderende samenstelling van buurten de aanpassingen in de bebouwde omgeving versnelde of juist afremde. Zij selecteerde hiervoor drie buurten met verschillende sociaaleconomische samenstellingen: een rijke wijk in het zogenoemde Groot Vierkant, een van de oudste kernen van de stad nabij de haven en de Burg; een middelrijke buurt aan de oostkant van de Eekhoutstraat die een hoofdroute van de Gentpoort naar de Markt vormt; en een bouwblok met relatief kleine woningen tussen de Sint-Clarastraat en de Hoedenmakersstraat als voorbeeld van een armere wijk. Deze drie buurten omvatten elk ongeveer vijftig huizen. Deneweth bracht de bouw- en bewoningsgeschiedenis hiervan in kaart, voortbouwend op methoden uit het huizen- en microhistorisch onderzoek.

Het vergelijkend, microhistorisch onderzoek van de drie buurten vormt de basis van de publicatie. Na een historiografisch en methodologisch kader in hoofdstuk één start Deneweth in hoofdstuk twee met een inleiding op de sociaaleconomische ontwikkeling van het vroegmoderne Brugge en de effecten op de vastgoedmarkt. De publicatie richt zich daarmee op een nog onderbelichte periode in de stadsgeschiedenis. De verschuiving van het economisch centrum naar Antwerpen vanaf het eind van de vijftiende eeuw leidde na de hoogtijdagen in de middeleeuwen tot een vastgoedcrisis die nog lang een stempel bleef drukken op de stad. In het bijzonder de emigratiegolven rond 1490 en 1585 veroorzaakten grote leegstand, met dalende huizenprijzen en verkrotting tot gevolg. Deneweth positioneert Brugge echter nadrukkelijk niet als krimpstad, maar als een relatief veerkrachtige stad. Deze wist zich economisch aan te passen aan de gewijzigde omstandigheden en het stedelijk weefsel bleef, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de achttiende-eeuwse Zeeuwse en Hollandse krimpsteden, relatief intact.

Hoofdstuk drie, vier en vijf vormen de kern van het onderzoek. Hier staat de ontwikkeling van de private

woning centraal, gezien vanuit het perspectief van de stedelijke overheid, de pandeigenaren en hun relatie met de burenen. In hoofdstuk drie laat Deneweth zien hoe het stadsbestuur van Brugge steeds meer greep kreeg op de private woningbouw en daarmee nadrukkelijk het aanzicht van de stedelijke ruimte probeerde te beïnvloeden. Interessant zijn vooral de maatregelen om de impact van de leegstand en afbraak rond 1490 en 1585 in te dammen. Afbraak werd verboden en braakliggende percelen dienden aan de straatkant te worden afgesloten met muren of schuttingen. Vergelijkbare regels werden in de achttiende eeuw in de krimpsteden Veere, Hoorn en Enkhuizen ingevoerd. In Brugge eiste de overheid ook dat de muren werden voorzien van venster- en deuropeningen. Valse gevels camouflerden het verval, als in een Potemkin-dorp. Tegelijkertijd greep de overheid de crisis aan om publiek en privaat ruimtegebruik nadrukkelijker van elkaar te scheiden en de verkeersdoorstroming te verbeteren door onder meer een verbod op het stallen van wagens en paarden en de opslag van bouwmaterialen op straat.

In hoofdstuk vier en vijf zoomt Deneweth in op de ingrepen van de bewoners en de gevolgen voor het buurtleven. Zij doet dit aan de hand van bewaard gebleven overeenkomsten tussen burenen in de vorm van erfdiensbaarheden of servituten. De ontwikkeling van vrijstaande huizen naar een aaneengesloten straatbeeld maakte duidelijke afspraken over de aanleg en het onderhoud van gemeenschappelijke muren en nutsvoorzieningen noodzakelijk. Thematisch behandelt Deneweth in hoofdstuk vier de veranderingen aan ozendroppen en dakgoten, zijgevels, lichtinval en inijk en de toegankelijkheid van de percelen in de verschillende buurten. In hoofdstuk vijf ligt de nadruk op nutsvoorzieningen en hygiëne in de woonomgeving. De erfdiensbaarheden richtten zich met name op aanpassingen op de grens tussen twee percelen, op het achtererf of in de tuin. De buitenruimte bood niet alleen een plek voor ontspanning, opslag of verbouw van groente en fruit, maar was vooral voor de kleinere huizen aan de Eekhout- en Sint-Clarastraat ook cruciaal voor de (gezamenlijke) aanleg van toiletten, beerputten en waterputten en de afvoer van afvalwater. Het bronnenmateriaal geeft daarmee een beeld van delen van het woonhuis waarover vanwege het private of minder representatieve karakter nog weinig kennis is. Opvallend is dat niet alleen aan de straatzijde maar ook aan de achterkant van het woonhuis in de loop van de drie eeuwen een verdere verstening en privatisering plaatsvond; een proces dat in het rijke Groot Vierkant al in de middeleeuwen inzette. De hinder van gedeelde toiletten en beerputten en de behoefte aan privacy leidden tot aanpassingen of opheffing van erfdiensbaarheden. De bewoners in de Eekhoutstraat en Sint-Clarastraat scheidden gedeelde toiletten en waterput-

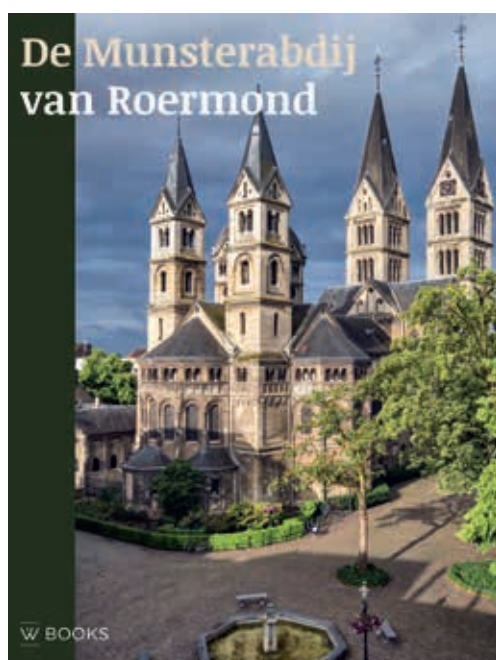
ten van elkaar door middel van een muur of kochten belendende tuinen met gemeenschappelijke nutsvoorzieningen op om deze te privatiseren. Heggen en schuttingen werden vervangen door stenen muren.

De rijkdom aan gedetailleerde voorbeelden van verbouwingen en burenafspraken die in *Goede muren maken goede burenen* voorbijkomen getuigt, net als de 146 pagina's tellende bijlage met bronnenmateriaal en reconstructiekaarten op de website van het Genootschap voor Geschiedenis, van het diepgaande en gedegen archiefonderzoek dat ten grondslag ligt aan deze publicatie. Dit levert een schat aan gegevens en anekdotes op, waaruit allerlei aspecten over het verbouwen en samenleven zijn af te leiden. In het bijzonder de vergelijking tussen de drie buurten is een waardevolle aanvulling op het bestaande huizenonderzoek, waar traditiegetrouw veel nadruk ligt op de woonhuizen van de stedelijke elite. De vergelijking maakt onder meer duidelijk dat aanpassingen om de privacy en het wooncomfort te vergroten geleidelijk doorsijpelden van rijke naar armere wijken. Door de thematische ordening leent de publicatie zich goed voor een vergelijking met andere steden. De rijkdom van het bronnenmateriaal is tegelijkertijd ook een valkuil. Het

onderzoek naar de interactie tussen stedelijke regelgeving, verbouwingen en buurtleven over een lange periode maakt de publicatie niet alleen indrukwekkend, maar door de veelheid aan onderwerpen ook vol en complex. Voor sommige architectuurhistorici ogen de genoemde verbouwingen en aanpassingen mogelijk relatief klein en onbeduidend. Deneweth laat echter overtuigend zien dat de individuele ingrepen gezamenlijk zichtbare gevolgen hadden voor het aanzicht van de stad.

Goede burenen maken goede muren bedient daarmee meerdere soorten lezers. De detailanalyse van de verbouwingen en het buurtleven in de drie buurten zal onder meer de liefhebber van de Brugse geschiedenis aanspreken. Voor de stadshistorisch onderzoeker is het prettig dat er nu een handeseditie van het promotieonderzoek van Deneweth beschikbaar is. Met zijn aandacht voor verbouw, de rol van de bewoner en de stedelijke ontwikkeling van metropool naar provinciestad is het boek een waardevolle bouwsteen voor het (architectuur)historisch onderzoek naar het woonhuis in de vroegmoderne stad.

MINKE WALDA

HEIN VAN DER BRUGGEN, ERIK CARIS EN
LUC WOLTERS (RED.)

DE MUNSTERABDIJ VAN ROERMOND

Zwolle (WBOOKS) 2020, 397 pp., ill. in zwart-wit en kleur,
ISBN 978 94 6258 379 5, € 39,95

De Munsterabdij van Roermond verscheen achthonderd jaar na de wijding van de kerk in oktober 1220. Dit jubileum vormde de aanleiding voor de samenstelling van het boek, dat door zijn multidisciplinaire benadering een brede kijk geeft op de (bouw)geschiedenis van de munster. Een van de trekkers van het ambitieuze project was kunsthistoricus Erik Caris, die enkele jaren geleden aan de Radboud Universiteit Nij-

megen promoveerde op een proefschrift over de geschiedenis van de kerk en het klooster. De auteurs stellen dat het hoog tijd was voor een groots opgezet overzichtswerk van dit markante gebouw. In het verleden verschenen al diverse werken over de munsterkerk en -abdij (waaronder dus het proefschrift van Caris), maar een groot overzichtswerk als dit was er niet.

Ondanks haar lange en bijzondere verleden neemt